

MEŠANA USTAVA (*RES PUBLICA MIXTA*) PRI CICERONU

MITJA SADEK

I. KAJ SPLOH JE MEŠANA USTAVA?

Mešana ustava (*res publica mixta*) je državna ureditev, v kateri elementi različnih osnovnih državnih oblik tvorijo novo državno obliko. Praviloma je kombinacija tistih osnovnih državnih oblik, ki jih zaznamuje paradigma eden-maloštevilni-mnogi. 'Eden' v tej paradigmi predstavlja monokratično oblast, ki je lahko ali konkretna oblast 'enega' (dednega ali voljenega monarha, kneza, doža, predsednika...) ali le kvaliteta takšne oblasti, saj jo ima lahko tudi več ljudi (npr. dva konzula v rimski republiki). Drugi element mešane ustave je oligokratična oblast, se pravi oblast peščice. 'Maloštevilni' so lahko pripadniki dednega plemstva, bogati, izobraženi ali katera koli manjšina, ki je izbrana oziroma izvoljena iz večine. Tretji element so 'mnogi', ki so pogoj za demokratično oblast. V antičnih mestnih državah so bili to vsi (za boj sposobni) odrasli moški državljani, danes vsi polnoletni državljani. Mešana ustava je lahko sestavljena samo iz dveh elementov omenjene triade, se pravi iz monokratične in oligokratične oblasti, iz monokratične in demokratične oblasti ter iz oligokratične in demokratične oblasti. *Res publica mixta* je torej ustava, v kateri so med seboj združeni monokratični, oligokratični ter demokratični elementi in sicer vsaj dva izmed njih.

Na ta način nastala državna oblika ni samo seštevek oblik, iz katerih je sestavljena, ampak je oblika *sui generis*, kar pomeni, da ima zaradi kombinacije več osnovnih oblik dodatne kvalitete, ki jih osnovne oblike nimajo nujno. Ker je mešana ustava po svojem bistvu ena izmed oblik delitve oblasti, je njen glavni namen preprečiti zlorabo oblasti. Mehanizmi za preprečitev zlorabe oblasti v mešani državi izhajajo iz oblasti same, saj se različni nosilci oblasti, ki so nujna posledica mešane ustave, med seboj nadzorujejo in omejujejo. Poleg tega mešana ustava predpostavlja vladavino zakonov. Ker mešana ustava nikomur ne dovoljuje popolne prevlade in ker pri oblasti praviloma sodeluje tudi več družbenih skupin, ki so že institucionalno prisiljeni v sodelovanje, je takšna družba tudi bolj povezana in stabilna. V besednjaku antične politične filozofije bi to pomenilo, da mešana ustava preprečuje, da bi se dobra državna oblika sprevrgla v svoje slabše nasprotje – torej kraljevina v tiranijo, aristokracija v oligarhijo in demokracija v ohlokracijo. Mešana ustava zaseda v antični teoriji najvišje mesto po kriteriju trajnosti in uspeha države.

II. GRŠKI ZGLEDI

Mešana ustava izvira iz želje nekaterih starogrških filozofov, da bi tako v teoriji kot v praksi ustvarili takšno ustavo, ki bi preprečila pogoste menjave osnovnih državnih oblik in prevrate. Tako za Platona, ki ga lahko štejeemo za očeta te ideje, kot za Aristotela je bila mešana ustava refleksija iskanja ravnotežja med dvema skrajnima oblikama vladavine, med neposredno (atensko) demokracijo in obliko vladavine, pri kateri ljudje ne sodelujejo pri vladanju. Pri tem sta prišla do podobnih rešitev. Platon je videl najboljšo obliko vladavine v kombinaciji demokratičnih in monarhičnih elementov. Teorijo o takšni mešani ustavi je razvil v 8. pismu (prijateljem Dionu) ter predvsem v Zakonih, kot primer udejanjenja ideje pa je izpostavil tradicionalno spartansko ureditev. Aristotelovo mešano ustavo v *Politiki* sestavljajo demokratični in aristokratski elementi, po njegovem pa je bila uresničena v Solonovi atenski ustavi. Zgodovinar Polibij je prenesel grško teorijo na tradicionalno tridelno ustavo rimske republike. Zanj so bili konzuli monarhični element, senat aristokratski in *comitia* demokratični. Glavni Polibijev interes je bil pokazati, kako se te tri institucije med seboj omejujejo in preprečujejo zlorabo oblasti. Polibij je razglasil mešano ustavo za enega izmed dveh glavnih razlogov za vzpon rimskega imperija. Drugi je bil rimska morala.

III. CICERO

Najpomembnejši vir za spoznavanje Ciceronove politične teorije predstavlja šest knjig njegove *Države*. To delo, ki ga je Cicero pisal v letih 54–51 pr. Kr., so v antiki veliko brali, kasneje pa je bilo tako rekoč pozabljeno, saj so vsi mislili, da je za vedno izgubljeno. Leta 1820 je Angelo Mai, upravnik Vatikanske knjižnice, odkril, da se na nekem pergamentu pod Avguštinovimi komentarji k psalmom skriva znaten del besedila Ciceronove *Države*. Po zaslugi tega palimpsesta in številnih citatov drugih avtorjev imamo danes pred seboj slabo tretjino prvotnega obsega spisa. Cicero je kot vire uporabljal številne grške teoretike države različnih filozofskih smeri. Platonov vpliv je viden že iz naslova, iz literarne oblike dialoga ter številnih skupnih tem: razprave o pravičnosti, državnih oblikah, idealnem državniku in vzgoji. Na koncu *Države* oba pisca popeljeta bralca v onstranstvo, Platon z mitom o Eru, Cicero s Scipionovim snom.¹ Pöschl pravi, da je Ciceronu uspelo edinstveno združiti Platonovo filozofijo, najbolj vzvišeno duhovno stvaritev antike, in rimsko državo, verjetno največjo stvaritev tega sveta.² Znana definicija države³ najverjetneje sloni na stoiku Panajtiju, ki je imel s svojim naukom o delovanju za dobrobit skupnosti v

¹ Zetzel, *Cicero: De re publica*, 13–17.

² Pöschl, *Römischer Staat*, 173.

³ Cic., *Resp.* 1.25.

Rimu nasploh izreden vpliv.⁴ Panajtijev vpliv je zaznati tudi pri Ciceronovem upravičevanju svetovne vladavine Rima, po katerem Rim kot močnejši vlada v dobro tistih, ki jim je po naravi namenjen podrejen položaj: »Ali ne vidimo, da je sama narava vsakega najboljšega naredila za gospodarja z največjo koristjo za šibkejše?«⁵ Diskusijo med tremi osnovnimi državnimi oblikami je Cicero verjetno povzel iz izgubljenega spisa *Tripolitikos* Aristotelovega učenca Dikajarha, stoiku Polibiju pa je sledil predvsem v drugi knjigi.⁶ Od rimskih piscev velja omeniti Katona, pri katerem si je Cicero sposodil misel o postopnem in progresivnem razvoju rimske republike.⁷ Ravno tako pomembno je poznati avtorjev odnos do virov. Če so nekateri še do nedavnega v Ciceronu videli nesamostojnega, skoraj suženjskega epigona grških izvirnih mislecev, je danes povsem prevladalo mnenje, da je Cicero prevzeto snov razložil, preoblikoval in postavil v kontekst svojih ciljev.⁸

Dogajanje Ciceronove *Države* je postavljeno v leto 129 pr. Kr., torej več kot 70 let v preteklost. Na ta način se je avtor zavaroval pred morebitnimi očitki sodobnih politikov. Udeleženci tridnevnega pogovora so slavni vojskovodja in filhelen Publij Kornelij Scipion, ki je tudi glavna oseba dialoga, in osem njegovih prijateljev. Pogovor poteka na vrtu Scipionove vile. V prvi knjigi *Države* Cicero preko Scipiona dokazuje, da rimska država poseblja mešano ustavo kot najboljšo možno državno ureditev. V proemiju Cicero primerja življenje državnika in filozofa. Iz tega dvoboja, ki ga predstavljata dva različna življenjska principa, teoretično in praktično življenje, izide kot zmagovalec državnik. S tem, ko Cicero zatrdi, da se bistvo vrline skriva v njeni uporabi, najvišja oblika rabe pa je upravljanje države, zavrne epikurejsko načelo »živi skrito«, pred katerega postavi stoiški javni angažma (*Resp.* 1.2). V nadaljevanju poda že omenjeno definicijo države: »res publica (est) res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.«⁹ Država je ustanova ljudstva, ljudstvo pa ni vsaka poljubno zbrana skupina ljudi, ampak množica, ki jo združujeta soglasje o pravici in skupna korist. *Populus* je politični pojem, ki ne zajema le navadnega ljudstva (*plebs*), ampak vse Rimljane. Za *populus* kot državno skupnost sta torej kon-

⁴ Hamza, *Ciceros Verhältnis*, 496; Stark, »Ciceros staatdefinition«, 342–43, pa vidi tu močan vpliv Aristotela.

⁵ Zetzel, *Cicero: De re publica*, 17–25.

⁶ Cic., *Resp.* 2.1.

⁷ Blößner, *Cicero gegen die Philosophie*, 6–7.

⁸ Christes, »Beobachtungen zur Verfassungsdiskussion«, 479–82. Zagovorniki aristokracije praviijo, da svobodno ljudstvo izbira tiste, ki jim bo zaupalo (Cic., *Resp.* 1.34), zagovorniki monarhije se sprašujejo, kako bi lahko imela Sparta vedno dobre in pravične kralje, če bi lahko postal kralj samo tisti, ki je bil rojen v kraljevi družini, in še, kdo bi prenašal tiste aristokrate, ki tega naziva ne bi dobili s soglasjem ljudstva (*consensu populi*), ampak bi si ga nadedli sami (Cic., *Resp.* 1.33). Za demokracijo je seveda samoumevno, da pozna volitve.

⁹ Zetzel, *Cicero: De re publica*, 222.

stitutivna dva elementa, ki nista pogojena niti kulturno (skupni jezik ali izvor) niti teritorialno. Temelji države so skupna ideja, kaj je prav in skupni interesi.

Da pa bi država obstajala dlje časa, mora imeti nekakšno vodstvo, ki ga je mogoče podeliti enemu, nekaj izbranim državljanom ali množici oziroma vsem. Prva oblika vladavine je kraljevina (*regnum*), druga je vladavina aristokracije (*arbitrium optimum*), tretja je narodna vlada (*civitas popularis*). Kot je ugotovil Christes, so za vse tri dobre osnovne državne oblike nujni pogoj 'svobodne volitve', se pravi volitve vseh državljanov.¹⁰ Nobena od teh treh oblik ni absolutno najboljša, pri čemer je lahko vsaka boljša od druge. Če v teh ureditvah ni velike krivice ali pohlepa, so lahko kar stabilne (*Resp.* 1.26). Toda njihove pomanjkljivosti so velike. Slabost kraljevine je v tem, da so vsi ostali premalo udeleženi v sodstvu in pri odločanju, slabost aristokracije, da množica nima večjih pravic, ker je brez oblasti in odločitev, slabost demokracije pa v tem, da je njena enakost nepravična, ker ne pozna nobenih stopenj časti (1.27). Poleg tega vsako izmed teh treh osnovnih državnih oblik spolzka pot zlahka zanese v svoje slabše nasprotje, ko se vladavina priljubljenega kralja sprevrže v kruto tiranijo, plemenita aristokracija v vladavino klike, demokracija pa v besnenje predrzne drhali (1.28).

Ker so osnovne državne oblike nestabilne in pomanjkljive, je treba najbolj odobravati četrto vrsto države, ki je iz teh treh uravnotežena in premešana: »quartum ... genus rei publicae ..., quod est ex his ... moderatum et permixtum tribus« (1.29). To zelo lapidarno, če ne že suhoparno definicijo mešane ustave Scipio nekoliko dopolni po ekskurzu o kraljevini, ki je zanj sicer najboljša osnovna oblika, a še vedno slabša od tiste vrste, ki je uravnotežena skladna mešanica treh dobrih državnih oblik: »aequatum et moderatum ex tribus optimis rerum publicarum modis«. V državi naj bi bilo nekaj vrhovnega in kraljevskega, nekaj naj bi bilo podeljeno uglednim plemičem, nekatere stvari pa prepuščene v presojo volji množice. V takšni ureditvi je visoka stopnja enakopravnosti (*aequabilitas*) in trdnosti (*firmitudo*). Medtem ko se osnovne oblike zlahka izrodijo v slabše, lahko do takšnih sprememb v uravnoteženo mešani ustavni ureditvi pride le zaradi velikih značajskih napak voditeljev (*magna vitia principum*). Ni namreč razloga za spremembo, če vsak državljan trdno stoji na svojem položaju, ki mu pripada (1.45).

Pogovor se v drugi knjigi od teoretičnega dokazovanja prednosti mešane ustavne ureditve obrne v zgodovino. Scipion ugotovi, da so imeli mešano ustavo tudi Kartažani in Spartanci pod Likurgom, vendar ima rimska država edinstveno lastnost, od katere ne more biti nič sijajnejše (2.23). Trije osnovni elementi so bili tako v rimski državi v dobi kraljev kakor tudi v Sparti in Kartagini premešani (*mixta*) tako, da ni bilo med njimi nobenega ravnotežja (*temperata nullo modo*). Ker je v nadaljevanju izvirnika vrzel, se moramo zanesti na sklepanje. Cicero je tu verjetno poudaril ravno to edinstveno skladnost in ravnotežje med posameznimi osnovnimi

¹⁰ Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, 223.

deli ustave, ki krasi rimsko republikansko ustavo. Na to namiguje tudi uvod, kjer Scipio še enkrat ponovi misel iz prve knjige, da je najboljša tista ureditev, v kateri so kraljevina, aristokracija in demokracija združene skladno (*confusa modice*).

A pot do takšne uravnotežene mešane ustave je bila dolga. Na začetku stoji kraljevina, ki jo Scipion vrednoti presenetljivo pozitivno, še posebej če pomislimo, kako veliko averzijo so imeli Rimljani do besede *regnum*. Zanj je bila kraljevina celo prva stopnja razvoja v smeri mešane ustave. Romul, nekakšen očetovski kralj, je tla-koval pot do mešane ustave, ko je vladal s pomočjo senata in kurijske skupščine. Kraljevina je pri Rimljanih prišla na slab glas le zaradi krutosti Tarkvinija Ošabnega, s katerim se konča kraljevina in začne tiranija. Scipion svoje sogovornike opozori, da se tukaj začne tisto naravno gibanje in kroženje ustavnih ureditev. Zanj je celo najvažnejši vidik politične modrosti videti in spoznati poti spreminjanja ustav, da bi lahko te spremembe zadržali ali jih sploh preprečili (2.25). Po izgonu zadnjega kralja in njegove družine iz Rima je nastopilo obdobje aristokratske države, v kateri sta imela senat in dva konzula prevlado, ljudstvo pa ni imelo pravic. Aristokracija si je zagotovila prevlado tudi tako, da je moral vsak sklep ljudske skupščine ratificirati senat (2.32). Leta 451 pr. Kr. so se vsi magistrati odrekli službi in predali oblast desetim možem, da bi ti napisali zakone (*decemviri legibus scribundis*). Ko so napisali deset plošč najpravičnejših zakonov, so za naslednje leto izbrali deset novih mož, ki pa niso bili tako pošteni in pravični kot njihovi predhodniki. Ko je minilo leto, bi morali sestopiti z oblasti, vendar niso hoteli. Izdali so še dve plošči zakonov, ki pa so bili krivični. Med drugim so prepovedovali poroko med patriciji in plebejci. Oblast krivičnih decemvirov bi lahko označili za oligarhijo. Sledil je velik upor ljudstva in popolna sprememba državne ureditve (*commutatio totius rei publicae*). Čeprav se tu Scipionov prikaz zgodovinskega razvoja rimske državne ureditve konča, lahko sklepamo, da je na koncu 37. poglavja, kjer je večja vrzel, avtor omenil vsaj še pomiritev upora, restavracijo konzulata in tribunata ter *leges Valeriae Horatiae* iz leta 449 pr. Kr.¹¹ Ti zakoni so sklepe v plebejski skupščini (*plebiscita*) pravno izenačili s sklepi celotnega ljudstva (*iussus populi*). Možno bi bilo, da je v manjkajočem delu te knjige Cicero zelo na kratko povzel tudi glavne ustavne spremembe 4. in zgodnjega 3. stoletja, se pravi dostop plebejcev do višjih uradniških in svečeniških služb, vendar je dejstvo, da je bila ustava v svojem bistvu izoblikovana že v zgodnji republiki. Tudi Polibij je verjetno zaključil svoj kratki oris rimske politične zgodovine z zakoni 12 plošč in decemviri.¹² Takrat naj bi Rimljani že dosegli pravo uravnoteženost med oblastjo (*potestas*) magistratov, ugledom (*auctoritas*) senatorjev in svobodo (*libertas*) ljudstva, tisto uravnoteženost, ki edina zagotavlja stabilnost državne ureditve in ki jo lahko poimenujemo uravnotežena mešana ustava.¹³

¹¹ Cic., *Resp.* 2.33.

¹² Gugg, »Cicero«.

¹³ Cambeis, »Das monarchische Element«, 237. Enako tudi Zetzel, *Cicero: De re publica*, 19, ki pravi, da je Scipionovo odobravanje monarhije prikazano tako prepričljivo, mešana ustava pa

Če primerjamo Ciceronovo mešano ustavo s Polibijevo, ugotovimo, da se prikaza v osnovi ujemata. Kljub temu pa obstaja med obema kar nekaj pomembnih razlik. Pri Ciceronu za razliko od Polibija kroženje ustav ni nujno. Vse osnovne oblike imajo možnost, da so stabilne, če le ohranijo pravičnost. Cicero tudi ne predvideva takšnega vrstnega reda spreminjanja ustav kot Polibij. Pri Ciceronu ni nujno, da dobri obliki sledi slaba in obratno. Najvažnejša razlika pa se tiče bistva mešane ustave. Pri Polibiju se posamezni elementi mešane ustave medsebojno nadzorujejo in na ta način onemogočajo, da bi katera koli izmed oblasti prešla svoja pooblastila. Medtem ko je v ospredju Polibijeve mešane ustave princip kontrole oblasti, nekakšen antični sistem '*checks and balances*', Cicero pozornost preusmeri drugam. Rimljan izhaja iz prepričanja, da morajo imeti v državi vsi državljani določen delež pri vladanju, vendar se mora ta delež določiti glede na njihovo *dignitas*, glede na njihove vrline, zasluge in ugled.¹⁴ Tri osnovne oblike vladavine ne izpolnjujejo tega kriterija. Monarhija in aristokracija že v izhodišču kršita ta načelo, saj od vladanja izključujeta ljudstvo, demokracija pa krši to načelo, ker vsem podeljuje enako časti, ne gleda na njihov ugled. V mešani ustavi pa vsaki od treh skupin pripada točno določena funkcija glede na stopnjo ugleda, ki je v družbi sprejeta. Vsi stojijo na svoji tradicionalni poziciji, zato za Cicerona bistvo mešane države ni toliko v preprečevanju zlorabe oblasti, ampak bolj v plodnem sodelovanju in povezovanju vseh državljanov rimske družbe. Vse družbene skupine namreč že po naravi sprejemajo svoje naloge, zato ni nobenega razloga, da bi med njimi prihajalo do večjih trenj.

Tretja knjiga *Države* obsega razpravo o pravičnosti kot temelju vsake dobre državne ureditve. V uvodu te knjige Cicero pravi, da je življenje državnika bolj hvalevredno in sijajno od odmaknjenega življenja, ki je posvečeno študiju. Rimski praktični razum udejanja najvišja moralna načela, medtem ko Grki ostajajo omejeni na golo teoretiziranje. Tu veje iz Cicerona pristni rimski duh. Fragmentarno ohranjena četrta knjiga prikazuje stare moralne norme, ki jih je treba obnoviti. Tu je govor o vzgoji mladine, položaju žensk in omejevanju razkošnega življenja. Ravno tako slabo ohranjena peta knjiga opisuje idealnega državnika. Moč rimske države temelji na starih rimskih vrednotah in možeh, ki so jih branili: *moribus antiquis stat res Romana virisque*. Sedaj pa starih vrednot nihče več niti ne pozna, kaj šele, da bi se ravnal po njih. Z možmi ni nič bolje. Zaradi pomanjkanja pravih mož je propadla tudi morala (5.1–2). Samo nov tip državnika lahko obnovi stare rimske vrednote in s tem reši propadajočo republiko. Šesta knjiga, imenovana tudi Scipionov sen (*Somnium Scipionis*), govori o tem, kakšno plačilo čaka državnika, ki se povsem posveti dobrobiti domovine. Njegova duša bo po smrti v nebesih uživala večno blaženo življenje.

Iz povedanega je razvidno, da zaseda ideja o mešani ustavi v celotnem delu

tako hladno (*perfunctory*), da se lahko vprašamo, koliko je Scipion (tj. Cicero) sploh verjel v to idejo.

¹⁴ Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, 208–13.

prej obrobno kot osrednje mesto. Pojavlja se relativno redko in sicer na že zgoraj omenjenih mestih prve in druge knjige. Kasneje je Cicero ne uporablja več. Sicer je možno, da je bila na neohranjenih mestih omenjena še večkrat, vendar je to malo verjetno, še posebej zaradi načina, kako Cicero obravnava samo idejo. Vsa mesta so si namreč z omembo dveh vidikov, tridelnosti in uravnoveženosti, vsebinsko izrazito podobna. Poleg tega dobi bralec občutek, kot da pisec komaj čaka, da se vrne nazaj k njemu ljubšim temam, na primer k Scipionovemu prikazu monarhije, ki se razteza kar od 35. do 44. poglavja prve knjige.¹⁵ Ker je ideja o mešani ustavi kljub temu eden pomembnejših idejnih segmentov prvih dveh knjig, se upravičeno vprašajmo, čemu je Cicero sploh uporabil to idejo? In ker smo nakazali, da ideja o mešani ustavi nikakor ne more biti rdeča nit celotne knjige, nas zanima še, v čem je potem glavno sporočilo Ciceronove *Države*.

Ideja o mešani ustavi resda ni ključna ideja knjige, kar pa še ne pomeni, da ni pomembna. Če bi to držalo, je Cicero niti ne bi omenjal na več mestih niti se je ne bi trudil organsko vklopiti v svoj teoretični in zgodovinski prikaz najboljše ustave. Ciceronu je ideja o mešani ustavi najprej služila za nekakšno legitimacijo trditve, da je rimska tradicionalna ustava absolutno najboljša. Cicero tu ni imel težkega dela. Ta ideja je imela v njegovem času za seboj dolgo zgodovino in – kot smo videli – za svoje glasnike največja imena klasične in helenistične grške filozofije, vse od Platona ter Aristotela pa tja do Dikajarha, Panajtija in mnogih drugih. Prodrla je tudi v historiografijo, če pomislimo le na Polibija in Katona. Od tod izhaja že omenjeni občutek, da se Cicero niti ne trudi dokazati, kar so dokazali že mnogi pred njim, da je mešana država najpravičnejša in najstabilnejša ustavna oblika. Nekoliko bolj pride Cicero na svoj račun, ko v drugi knjigi dokazuje, da je najlepše izražena prav v rimski državi. Tam se pokaže, da je rimska zgodovina v svojem naravnem in postopnem razvoju usmerjena samo v en cilj, v uresničitev idealne ustave. Vsaka etapa v zgodovini Rima je osmišljena v kontekstu tega cilja.

Drugi vzrok, zakaj je Cicero tako poudarjal 'troedinost' rimske ustave, pa lahko razumemo samo, če poznamo tudi politične razmere v času, ko je *De re publica* nastajala. Na zgodovino rimske republike namreč ne smemo gledati kot na enotno obdobje, v katerem se razmerja sil med magistrati, senatom in ljudskimi skupščinami niso spreminjala. To je dobro ugotovil tudi Lintott, ki je prikazal spreminjanje ravnotežja med temi tremi elementi od 4. stoletja pr. Kr. do propada republike.¹⁶ Tako naj bi v 4. in na začetku 3. stoletja prevladovali karizmatični vojskovodje in vplivni komiciji na škodo senata. Preostanek 3. stoletja in prvo polovico 2. stoletja je zaznamoval močan senat. Za zadnje obdobje republike od druge polovice 2. stoletja naprej pa se zdi, da se slika iz 4. stoletja ponovi. To je bil po eni strani čas ljudskih tribunov, ki so skušali vse odločitve sprejemati na plebejski skupščini mimo senata,

¹⁵ Christ, *Krise und Untergang*, 218.

¹⁶ Cic., *Leg.* 3.10.

in po drugi strani čas velikih vojskovodij, pri katerih se je prvič resno pokazala možnost, da se bo socialni konflikt razpletel v monarhijo. Razmere so se še zaostriale, ko je Sula, ki je skušal radikalno restavrirati senatovo avtoriteto, ljudske tribune tako rekoč politično amputiral, saj so lahko na plebejske skupščine nesli predloge le s predhodnim soglasjem senata. S tem je Sula porušil prejšnje razmerje moči in prisilil rimsko *plebs*, ki je ostala brez tribunov, da se je zatekla k tradicionalnim metodam nasilja. Ko je bila moč tribunov in s tem komicijev oslABLJENA, so ostali le še močni vojskovodje, ki so imeli konzularni in prokonzularni imperij ne le dve leti, kot je bilo sprva predvideno, ampak tudi po celo desetletje. Ambicioznost vojskovodij je razbila nekdanji kolektivni duh nobilitete. Po nekajletnem bivanju v provinci, kjer so vladali tako neomejeno kot helenistični dinasti, se ti otroci republikanskega Rima niso bili več pripravljeni odreči temu vsemogočnemu občutku. Ko sta Pompej in Kras leta 70 pr. Kr. vrnila ljudskim tribunom stare pravice, je vpliv tribunov zopet močno narasel. Tako je bil senat v zadnjih desetletjih republike zopet ujet med ljudske tribune, ki so skušali udejaniti teoretično suverenost komicijev, in prokonzule, ki so se krepili na račun urejanja razmer v imperiju. Ciceronov senat, zaradi državljanskih vojn oslABLJEN tako fizično kot moralno, je bil le še senca stare avtoritete.

Cicero je v takšnih razmerah kmalu spoznal, da bo le ponovna vzpostavitev ravnovesja med magistrati, senatom in komiciji, ki je bilo tedaj popolnoma porušeno, senatu povrnilo nekdanji položaj. Obnoviti ga je hotel na različne načine, v teoriji pa predvsem z idejo o mešani ustavi. To je ideja, ki združuje pozitivne vidike treh ustav, monarhične, aristokratske, demokratične, ki se v rimski državi konkretizirajo v institucijah magistratov, senata in ljudskih skupščin. Nobena država, ki ne upošteva vseh treh elementov, ne more biti stabilna. Vsaka od teh treh oblasti mora imeti močan položaj, da bi lahko prispevala svoj delež pri upravljanju države. Hkrati pa naj omejuje drugi dve, da ne bi presegli svojih pooblastil. Nobena institucija v rimski republiki ne more zrasti preko sebe in zavladati sama, saj bi bil njen poskus že v kali zatrt. Le v okviru takšne ustave, ki je Rimljane pripeljala na čelo sveta, se lahko v polni meri razmahneta enakopravnost in pravičnost. To, da ti trije elementi v republiki nikoli niso bili v popolnem ravnovesju, kot je prikazoval Cicero, ni bilo bistveno.¹⁷ To je navsezadnje ideja. In ker je bila to ideja, ki jo je Cicero uporabil za doseganje konkretnih političnih ciljev, se pravi za utrditev pozicije senata, je bila hkrati tudi ideologija.

Da je bila ideja o mešani ustavi nekakšna nova Ciceronova taktika, dokazuje tudi govor *Pro Sestio* (Za Sestija) iz leta 56 pr. Kr., v katerem le dve leti pred nastankom *Države* Cicero opisuje, kakšen je *optimus status rei publicae*.¹⁸ Toda niti na enem

¹⁷ Prim. mesta iz *Države*, ki govore o uravnoteženi mešanici: *moderatum et permixtum* (1.29), *conflatum ex omnibus* (1.35), *aequatum et temperatum* (1.45), *iuncta moderataque permixta constitutio* (1.45), *confusa modice* (2.23), *aequabilis ... compensatio* (2.33), *modice temperatum* (2.39).

¹⁸ Cic., *Sest.*, 96 in sl.

mestu ne govori o kakšnem uravnoveženem razmerju treh elementov. Cicero je takrat videl jamstvo za trenutno blagostanje v ustavi, ki določa za zaščitnika, voditelja in prvoborca države senat, temu dodeljuje magistrate kot pomočnike, ki se pokoravajo njegovi *auctoritas*, medtem ko sam krepi ugled višjih stanov in varuje svobodo in blaginjo plebsa.¹⁹ Ljudstvo *res* voli magistrate in posredno s tem tudi senatorje, toda to niso 'ljudski poslanci', ki bi zastopali njegovo voljo, temveč oblastniki, ki se jim morajo vsi pokoravati. Takšen prikaz, ki daje senatu odločilno prednost pred magistrati in ljudstvom, je, kot ugotavlja Heinze,²⁰ v osnovi enak prikazu zagovornikov aristokracije v *Državi*.²¹ Kako pojasniti takšno razhajanje med *status optimus* v govoru *Pro Sestio* in mešano ustavo v *Državi*? Ker Cicero ni bil zgolj teoretik, ki bi zaprt v svoj kabinet opazoval politično življenje svoje dobe, temveč je vanj aktivno posegal, so njegovi spisi v veliki meri odraz njegovega trenutnega političnega položaja. Heinze vidi tu spremenjeno politično taktiko Cicerona po podaljšanju triumvirata v Luki leta 55 pr. Kr.²² Če je Cicero v *Sestiani* še odkrito napadal Cezarjeve populare, je moral pod pritiskom Pompeja, ki je nepričakovano podaljšal zavezništvo s Cezarjem, to taktiko spremeniti. V tem času je izgubil tudi podporo pri optimatih, ki ga niso bili pripravljene več brezpogojno ščititi. Cicero je med pisanjem *Države* spoznal, da z 'aristokratskim programom' ne bo uspel, če hoče Rim zopet doseči slogo in notranji mir. Poleg tega je bil zaščitnik ljudstva Cezar v teh letih upoštevanja vredna politična sila. V *Državi* ljudstvo za Cicerona ni več grozeča nevarnost, temveč mu je treba zagotoviti delež pri vladanju in svobodo. Tudi magistrati niso več le *ministri senatus*, temveč je konzulat odraz kraljeve oblasti. Prikaz mešane ustave ozavešča po eni strani ljudstvo, kakšne so njegove pravice, in po drugi senat, česa ne sme zahtevati. Vendar to ni nikakršen poziv k demokraciji atenskega tipa, ki jo je Cicero preziral. Še vedno dejansko vodstvo rimske države pripada senatu.

Za konec še beseda dve o glavnem sporočilu knjige, o kateri se je razpravljalo veliko, mogoče celo preveč.²³ Ker so v knjigi številna mesta, ki pozitivno vrednotijo monarhijo, kot na primer Scipionov zagovor monarhije v prvi knjigi in zgodovinski prikaz kraljevine v drugi, konec knjige pa veličastno zaključuje še *Scipionov sen*, je veliko filologov v njej prepoznalo nekakšno priporočilo Pompeju, naj postane diktator ali celo napoved Avgustovega principata.²⁴ *Država* naj bi bila tudi podroben načrt za

¹⁹ Prav tam, 137.

²⁰ Heinze, »Ciceros Staat«, 301–302.

²¹ Cic., *Resp.* 1.34.

²² Heinze, »Ciceros Staat«, 302–10.

²³ Syme, *The Roman Revolution*, 144: »a book about which too much has been written«.

²⁴ Pöschl, *Römischer Staat*, 175, je prepričan, da je Cicero duhovno in filozofsko pripravil teren za Avgusta, ki je dosegel to, česar Cicero ni zmožel. Heinze, »Ciceros Staat«, 291–300, v nasprotju s pogledi R. Reitzensteina, ki vidi v Ciceronovi *Državi* učbenik za princepsa, in E. Meyerja, ki jo bere kot legitimacijo Pompejevih monarhičnih teženj, dokazuje, da Cicero z idealnim državnikom (*rector, moderator, princeps civitatis*) ni imel v mislih enega državnika, temveč tip državnika, ki naj služi kot zgled vsem tistim možem, ki jim pripada vodilno mesto v državi.

obnovitev stare rimske ustave srednje republike. Zetzel takšne poskuse pragmatične razlage v smeri političnega pamfleta odločno zavrača.²⁵ Ciceronov spis je zanj skrbno izdelan filozofski dialog, katerega glavna tema je etika. Kakor je bila politika v antiki sestavni del filozofije, je bil tudi Cicero prepričan, da obstaja neposredna povezava med etiko in uspešnim vodenjem države. Povedano drugače, za Cicerona je glavni pogoj za dobrega politika njegova etična kvaliteta, ne pa strokovna podkovanost. Kakor je kriterij za najboljšega politika etični, tako moramo tudi državo presojati po etičnih merilih. Država mora zagotoviti državljanom srečno in krepostno življenje.²⁶ Cilj najboljše države potemtakem ni moč, ampak pravičnost, ki je temelj vsega dobrega.²⁷ V tem je tudi glavna razlika med Ciceronom in Polibijem, ki je kvaliteto države makiavelistično enačil s stopnjo njene zunanjepolitične uspešnosti.

Platon je v zrelih letih spoznal, da se je idealni ustavi možno le približati, Aristotel je videl njen približek v Solonovih Atenah, Polibij in Cicero pa sta za idealno ustavo razglasila ustavo rimske republike. Polibiju je bila *Romana res publica mixta* glavni vzrok za osvojitve sveta, Ciceronu pa zadnje sredstvo, s katerim bi bilo še mogoče rešiti propadajočo republiko. Kriza republike je bila očitna in tega Cicero ni tajil. »Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus.« (Naša krivda je in ne kakšen slučaj, da poznamo republiko le še po imenu, njeno vsebino pa smo že zdavnaj izgubili.)²⁸ *Amissa res publica*, republika je izgubljena.²⁹ Ciceronov poskus, da bi rešil ogroženo republiko, je propadel tako politično kot teoretično.³⁰

Dogodki na marčeve ide leta 44 pr. Kr. so Cicerona po nekaj letih mirovanja zopet vrgli v središče političnega vrveža. Najprej je pozdravil Cezarjev konec in kmalu postal najglasnejši borec za obnovitev stare republike. V štirinajstih Filipikah je hudo napadel Cezarjevega samooklicanega naslednika Marka Antonija, v katerem je videl največjo grožnjo svojim načrtom. Svoje upe je polagal na mladega Oktavijana, ki ga je hotel prepričati za svojo stvar. Ko pa je prebrisani Oktavijan leta 43 nepričakovano sklenil politično zavezništvo z Antonijem, je ta zahteval Ciceronovo glavo. Dobil jo je 7. decembra 43 pr. Kr., ko so Cicerona izsledili in kruto usmrtili Antonijevi vojaki.

Teoretični neuspeh njegovih politično-filozofskih spisov pa je v tem, da v njih ni prikazal glavnih vzrokov, zaradi katerih je razpadal sistem rimske republike. Njegovi pozivi k slogi stanov (*concordia ordinum*) so bili neuspešni, do soglasja celotne nobilitete (*consensus omnium bonorum*) ni v resnici nikoli prišlo. Cicero niti ni ponudil nobenih konkretnih rešitev, ampak je prikazal le cilj. Ponovna vzpostavitev

Država zato nima nikaršnih kriptomonarhičnih tendenc, čeprav je August kasneje to idejo vgradil v svoj principat.

²⁵ Zetzel, Cicero: *De re publica*, 27–29.

²⁶ Cic., *Resp.* 4.3.

²⁷ Riklin, *Machtteilung*, 87.

²⁸ Cic., *Resp.* 5.1.

²⁹ Cic., *Att.* 1.18.6.

³⁰ Demandt, *Der Idealstaat*, 243.

ravnotežja mešane ustave pa ni bila več možna. Cicero je očitno verjel, da je Rim še vedno polis, ki lahko reši samo sebe. Le tako je moč razložiti dejstvo, da je povsem spregledal dva najvažnejša politična dejavnika svojega časa, province in vojsko, dva glavna opornika oblasti prokonzulov, ki so z monarhičnimi težnjami prihajali nad Rim.³¹ Rimske republike ni mogel več rešiti nihče. Postala je žrtev lastne ekspanzije.

Ideja o mešani ustavi je v Rimu s propadom republike in rojstvom cesarstva izgubila tisti čar, zaradi katere so po njej segali pisci iz obdobja republike. Rimsko cesarstvo ni našlo nikogar tako prepričljivega in nadarjenega za poveličevanje svoje ustave, kot je bil Cicero pri ustavi republike. Ena redkih izjem je bil grški zgodovinar Dionizij Halikarnaški, ki je v Avgustovi vladavini videl nadaljevanje mešane ustavne ureditve.³² Dioniziju ne moremo zameriti, da se je ujel v past, še posebej če upoštevamo, kako silno si je Avgust prizadeval, da bi se prikazal kot obnovitelj republike. Avgust sam v apologetskem obračunu svoje politične kariere pravi, da se je potem, ko je pogasil ogenj državljanskih vojn, odrekel absolutni oblasti in jo predal v roke senatu in rimskemu ljudstvu. Odtlej naj bi vse prekašal le po ugledu, same oblasti pa naj ne bi imel več kakor drugi.³³ Avgustova spretna in premišljena politika kontinuitete za naslednje cesarje kmalu ni bila več potrebna. Takrat so lahko z njihove oblasti padli še zadnji ostanki republikanske krinke, za katero se je pokazalo cesarstvo v svoji najčistejši obliki. Nad njim je svoje pikro razočaranje redno izražal pronicljivi zgodovinar Tacit, ki se je v svojih Analih čutil dolžnega omeniti tudi slavno teorijo o mešani ustavi. Zanj pravi, da jo je lažje hvaliti kot uresničiti in četudi se jo doseže, ta ne more biti trajna.³⁴ Gotovo najbolj trezna sodba o mešani ustavi v rimskem zgodovinopisju.

IV. ZAKLJUČEK

Po propadu rimske republike se je ideja o mešani ustavi pojavljala v najboljšem primeru na obrobju diskurza o državi. Obudil jo je šele visoki srednji vek in odtlej je bila zopet stalnica v delih večine pomembnejših političnih filozofov vse do razsvetljenstva, ko je po zaslugi Montesquieuja njeno mesto zasedla paradigma o delitvi na tri veje oblasti. Teza Aloisa Riklina, da delitev oblasti na tri veje (tj. na eksekutivo, legislativo in judikativo) izhaja neposredno iz ideje o mešani ustavi, je vsekakor diskutabilna. Po njegovem sta mešana ustava in moderni princip delitve oblasti pravzaprav ista fenomena, samo izhodiščni točki obeh sta obrnjeni. Iz mešane ustave namreč

³¹ Prav tam, 244.

³² Riklin, *Machtteilung*, 88.

³³ Aug., *Anc.* 34: »Postquam bella civilia extinxeram ... rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli ... Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri.«

³⁴ Tac., *Ann.* 4.33: »laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diuturna esse potest«.

izhaja, da imajo različni nosilci oblasti po paradigmi eden-maloštevilni-mnogi tudi različne funkcije. Torej je posledica mešane ustave delitev oblasti. Iz delitve oblasti pa izhaja, da različne funkcije opravljajo različni nosilci oblasti. Torej je posledica delitve oblasti mešana ustava. Ni mešane ustave brez delitve oblasti in ni delitve oblasti brez mešane ustave.³⁵ Zanimive so sodbe tistih, ki predlagajo, da bi namesto demokracije, tega 'najbolj zlorabljenega pojma sedanjosti', uvedli izraz mešana ustava. Pojem demokracija, ki v grščini pomeni vladavina ljudstva, namreč še zdaleč ne zaobjame celotnega spektra današnje oblasti in je zaradi tega pogosto predmet zlorab in nesporazumov. Oblastna struktura je precej bolj zapletena, da bi jo bilo mogoče povzeti s tem pojmom. Vsa oblast v predstavniških demokracijah ne izhaja iz ljudstva in se ljudstvu tudi ne vrača.

BIBLIOGRAFIJA

- Blößner, Norbert. *Cicero gegen die Philosophie: eine Analyse von De re publica I, 1-3*. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, št. 3. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
- Cambeis, Herbert. »Das monarchische Element und die Funktion der Magistrate in Ciceros Verfassungsentwurf«. *Gymnasium* 91 (1984): 237–60.
- Christ, Karl. *Krise und Untergang der römischen Republik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1979.
- Christes, Johannes. »Beobachtungen zur Verfassungsdiskussion in Ciceros Werk De re publica«. *Historia* 32 (1983): 461–83.
- Demandt, Alexander. *Der Idealstaat: Die politischen Theorien der Antike*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2000.
- Gugg, Karl H. »Ciceron«. V: *Klasici političkog mišljenja*, ur. H. Maier, H. Rausch in H. Denzer, 1. knjiga, 68–72. Zagreb: Golden marketing, 1998.
- Hamza, Gábor. »Ciceros Verhältnis zu seinen Quellen, mit besonderer Berücksichtigung der Darstellung der Staatslehre in De re publica«. *Klio* 67 (1985): 492–497.
- Heinze, Richard. »Ciceros Staat als politische Tendenzschrift«. V: *Das Staatsdenken der Römer*, ur. R. Klein, 291–300. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966.
- Lintott, Andrew. *The Constitution of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Pöschl, Victor. *Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero: Untersuchungen zu Ciceros Schrift De re publica*. 2. izd. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1962.
- Riklin, Alois. *Machtteilung: Geschichte der Mischverfassung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.

³⁵ Riklin, *Machtteilung*, 269–90.

- Stark, Rudolf. »Ciceros Staatdefinition«. V: *Das Staatsdenken der Römer*, ur. R. Klein, 334–42. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966.
- Syme, Ronald. *The Roman Revolution*. Oxford: Clarendon Press, 1939.
- Zetzel, James E. G. *Cicero: De re publica*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

CICERO AND THE MIXED CONSTITUTION (*RES PUBLICA MIXTA*)

Summary

The story of the mixed constitution is the story of the most stable and just constitution. In theory, this is a combination of at least two of the three elementary forms of government (monarchy, aristocracy and democracy), with some advantages that elementary forms may lack. It originated with the deliberation of Greek philosophers, who wanted to draw up a constitution safeguarding against the permanent variation of elementary constitutional forms and against coups d'état. For both Plato and Aristotle, the mixed constitution was, above all, the reflection of a search for balance between the two extreme forms of government, direct (Athenian) democracy on the one hand and the exclusion of the people from governing on the other. The Greek theory was applied by the historian Polybius to the traditional tripartite constitution of the Roman republic. In his view, the consuls were monarchic elements, the senate an aristocratic element, and the *comitia* a democratic one. Cicero's introduction of the idea of the mixed constitution in *De re publica* can only be understood in the light of the author's personal situation and contemporary political circumstances. His political engagement at a time when the republic was gradually transforming into a monarchy aimed at restoring the important role of the nobility, represented by the senate. For Cicero, the mixed constitution was mainly an instrument for restoring the lost balance between the consuls, the senate, and the *comitia*, a last chance to save the decaying republic. The concluding part of the article addresses Alois Riklin's recent discussion of the modern reception of the mixed constitution idea, which advances the controversial thesis that the paradigm of power division, the foundation of modern representative democracy, originates directly from the mixed constitution.